

HÜLÂĞU
(هولاگو)

(ö. 663/1265)

İlhanlı Devleti'nin kurucusu
ve ilk hükümdarı
(1256-1265).

rı merkezdeki parti ve güç odaklarından birinin temsilcisiydi veya onların desteğine sahipti. Meşrutiyet'ten sonra meydana gelen olaylar, sadâretin siyasî bir müessesesi olarak gelişimini olumsuz yönde etkilemiş ve sekteye uğratmıştır.

Millî Mücadele'nin Anadolu'da örgütlenmesi sonucu 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da toplanmasından ve başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın seçilmesinden sonra ülkede aynı anda iki hükümet fiilen görev yapmaya başlamıştır. Meclis kuruluşunun hemen ardından aldığı bir kararla, üyeleri kendi içinden seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir kurulum hükümet işlevini yürütmesi ve meclis başkanının aynı zamanda bu kurulumun başkanlığını üstlenmesi esasını benimsedi. Bu durum, halife-padişahın içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmasından sonra yeniden değerlendirilecek ve düzenlenecekti. Yasama ve yürütme güçlerini elinde toplayan olağan üstü yetkilerle donatılmış meclis, 25 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında yedi kişilik İcra Vekilleri Heyeti'ni seçti ve böylece hükümeti kurdu; 2 Mayıs 1920'de de icra vekillerinin seçilmesine dair 3 numaralı kanunu kabul etti. Ülkedeki bu iki hükümetli yönetim, Osmanlı Devleti'nin son sadrazamı olan Ahmed Tevfik Paşa'nın 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasının hemen ardından istifa edip idareyi Ankara hükümetinin temsilcisi Refet Paşa'ya teslim etmesiyle son bulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdurrahman Şeref, *Tarih Musâhebesi*, İstanbul 1339, s. 211-212, 264-268; Danişmend, *Kronoloji*, IV, 519-527; R. L. Chambers, "The Civil Bureaucracy in Turkey", *Political Modernization in Japan and Turkey* (ed. R. E. Ward - D. A. Rustow), Princeton 1968, s. 321; Suna Kili, *Türk Anayasaları*, İstanbul 1982, s. 12-13, 28-32; Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, İstanbul 1982, s. 202 vd.; S. J. Shaw - E. K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (trc. Mehmet Harmancı), İstanbul 1983, II, 66-67, 115, 221, 343; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, İstanbul 1993, s. 26-29, 179-185; C. V. Findley, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform: Bâbîâli: 1789-1922* (trc. İzzet Akyol - Latif Boyacı), İstanbul 1994, s. 207-208, 254-260; R. H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876* (trc. Osman Akınay), İstanbul 1997, II, 165; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, ts. (Doğu-Batı Yayınları), s. 213-215, 320-329; Bekir Sıtkı Baykal, "93 Meşrutiyeti", *TTK Belleten*, VI/21-22 (1942), s. 58; F. Ahmad, "Hükûma, Ottoman Empire", *EP* (İng.), III, 552-554; Kemal Beydilli, "Ahmed Tevfik Paşa", *DiA*, II, 140; Ercüment Kuran, "Başvekil", a.e., V, 136-137.

ALİ AKYILDIZ

Babası Cengiz Han'ın en küçük oğlu Toluy Han, annesi Kerayit Hükümdarı Ong Han'ın yeğeni Sorgaktani Hatun'dur. Toluy'un 1232 yılında henüz kırk yaşında iken ölmesi üzerine Büyük Han Ögedey kardeşine ait yerlerin idaresini Sorgaktani Hatun, dönemin kaynaklarındaki bilgilere göre oğullarının eğitimini Budist Uygur Türkleri'nden Sevinç Tuğrul (Toğril), Bulad Kaya, Mungsuz ve Töre Kaya gibi Cengiz Han'ın yakın adamlarına bırakmıştır.

Hülâgû'nun çocukluk ve gençlik yıllarına ait bilgiler sınırlı olup sadece dedesi Cengiz Han'ın batı seferi sırasında onunla ilgili bir kayıt vardır. Buna göre Cengiz Han, torunlarından on bir yaşındaki Kubilay ile dokuz yaşındaki Hülâgû'yu İmil nehri kıyılarında ilk avları dolayısıyla mükâfatlandırmıştır. Bundan başka gençlik yıllarında Karakorum'da vergi ve para işleriyle meşgul olduğuna dair bazı bilgiler daha bulunmaktaysa da bunları ihtiyatla karşılamak gerekir; çünkü Moğol geleneğine göre şehzadelere bu görevin verilmesi uzak bir ihtimaldir.

Cengiz Han döneminde batıda ele geçirilen topraklar merkezden gönderilen sivil ve askerî valilerce idare ediliyordu. Ancak yörenin başşehir Karakorum'a olan uzaklığı ve diğer bazı sebeplerden dolayı batı yönünde beklenen ilerleme gerçekleşmediği gibi mevcut topraklar da tehdit altında kalmıştı. Bu yüzden Mengü Han, merkezî otoriteyi güçlendirmek ve doğuda da batıda da sınırları genişletmek için kardeşlerinden Kubilay'ı Çin'e, Hülâgû'yu Yakındoğu'ya göndermiştir. Alınan kurultay kararınca her iki şehzade de Moğol ordusunun onda ikisi verilecek, bunun yanında diğer hânedan üyeleri de güçleri oranında bu seferlere katılacaktır. Mengü Han'ın ölmesi ve değişen bazı şartlar sebebiyle Hülâgû ve Kubilay kendilerine verilen görevi tamamladıktan sonra Karakorum'a dönmemişler ve idareleri altındaki topraklar üzerinde merkeze bağlı iki ayrı Moğol devleti kurmuşlardır. Böylece Hülâgû, Karakorum'da oturan büyük hanın nüfuzu altında kalmak şartıyla batıda zaptettiği toprakları

idare etmeye başladı. İlhanlı hükümdarlarının merkeze olan bağımlılıkları 1294 yılına kadar sürmüştür.

Hülâgû'nun Ketboğa (Kitbuğa) Noyan idaresindeki öncü birlikleri 24 Ağustos 1252'de, kendisi ise 24 Nisan 1253 tarihinde Karakorum'dan hareket etmiştir. Kurultay kararına göre ordunun iâşesi batıdaki Moğol tâbileri tarafından karşılanacak, ayrıca güzergâh üzerindeki yollar ve köprüler onarılacak, sulara ve çayırıklara el konulacaktı. Hülâgû'ya İsmâîlîler'in ortadan kaldırılması, Abbâsî halifeliğinin itaat altına alınması ve Mısır ile Suriye'nin zaptı görevleri verilmişti. Öncü birlikler Mayıs 1253'te İsmâîlîler'e karşı harekete geçerek daha Hülâgû gelmeden birçok kaleyi teslim aldı. İsmâîlîler Moğollar karşısında tutunamadılar; merkezleri Alamut'ta oturan reisleri Rükneddin Hürşah 19 Kasım 1256 tarihinde Hülâgû'ya teslim oldu. Hülâgû kaleyi yerle bir edip halkını kılıçtan geçirmesine rağmen Rükneddin'e iyi davrandı ve onu bir Moğol prensesiyle evlendirdikten sonra Büyük Han Mengü'ye gönderdi. Ancak Mengü Han, kıymetli hediyelerle Karakorum'a gelen Rükneddin'i kabul etmeyerek onu henüz Moğollar'ın eline geçmemiş İsmâîlî kalelerinin tesliminden sonra gelmesi için Hülâgû'ya geri gönderdi; ardından fikrini değiştirip dönüş yolculuğu sırasında öldürülmesini emretti. Hülâgû, çoğu Suriye'de bulunan tâbîî kalelerinin zaptı işini Otçığın Noyan'a verdi. Kısa zamanda kalelerin tamamı alındı; böylece yıllardan beri bütün Yakındoğu'yu tehdit eden İsmâîlî varlığı dağıtılmış oldu.

Rivayete göre Hülâgû Alamut Kalesi'ne saldırmadan önce 653'te (1255) Abbâsî Halifesi Müsta'sım-Billâh'tan bu harekât için asker göndermesini istedi; ancak halife, bunun Bağdat'ın müdafaasını zayıflatmak amacına yönelik bir taktik olduğunu düşünerek elçiye olumlu cevap vermedi. Alamut'un zaptından sonra Hülâgû halifeye ikinci bir mektup daha yollayıp şehrin surlarını yıkmasını, hendekleri doldurmasını ve idareyi oğluna bırakıp bizzat huzuruna gelmesini istedi. Halifenin bu teklifi de reddetmesi üzerine Hülâgû, üçüncü bir mektupla Tanrı'nın dünyayı idare etme görevini Cengiz Han'a ve onun soyuna tevdi ettiğini bildirerek halifeyi şiddetle azarladı. Halife ise mektubunda Mengü Han'la ve kendisiyle dost olduğunu, elçilerin getirdiği haberlere inanmadığını ve eğer Bağdat'a karşı harekete geçecek olursa başına büyük felâketler geleceğini bildirdi. Bu cevap üzeri-

Hülâgû Han'ı tahtında tasvir eden bir minyatür (Sühreverdi, Câmi'ü's-siyer, TSMK, Hazine, nr. 1230, vr. 87*)

ne Hülâgû 9 Rebûlevvel 655'te (27 Mart 1257) Hemedan'dan Bağdat'a hareket etti ve sağ kanat, sol kanat, merkez olmak üzere üçe ayırdığı ordusuyla şehri çepçevre kuşattı. Daha önce yakınlarını, ailesini ve hazinesini yanına alıp bir gemiyle Basra'ya kaçması teklifini nasıl olsa kendisine dokunulmayacağını düşünerek reddeden Halife Müsta'sım 4 Safer 656'da (10 Şubat 1258) kayıtsız şartsız teslim oldu; fakat bir süre üç oğluyla birlikte Bâbülkelvâzâ'da hapsedildikten sonra işken-ceyle öldürüldü. Moğollar, çeşitli rivayetlere göre şehri 7, 30, 34 veya 40 gün süreyle yağma ve tahrip ederken halkı da kılıçtan geçirdiler. Yanan eserler arasında Halife Camii, Mûsâ Kâzım'ın türbesi ve Rusâfe'deki halife mezarları da vardı. Halifeden hazinelerini sakladığı yeri işken-ceyle öğrenen Hülâgû bunları ele geçirerek Urmiye gölünün ortasındaki Şâhî (Şahu) adasına yaptırdığı kaleye göndermiş, şehirden ayrılmadan önce de Halife Camii ile Mûsâ Kâzım'ın türbesinin ve yıkılan diğer bazı binaların onarılmasını emretmiştir.

Kaynaklarda Bağdat'ta kılıçtan geçirilen halkın sayısı hakkında 800.000'den 2.300.000'e kadar değişen rakamlar verilmektedir (Özdemir, s. 200). Halife Müsta'sım'ın öldürülmesi ve Hülâgû'yu Bağdat'ı istilâya teşvik ettiği söylenen Abbâsî Veziri İbnü'l-Alkamî ile ilgili olarak da farklı rivayetler vardır (a.g.e., s. 202 vd.,

207 vd.). Bağdat'ın işgali ve Abbâsî hali-feliğine son verilmesi İslâm tarihi ve medeniyeti açısından bir dönüm noktası olmuştur. Burada tarihte eşine az rastlanır bir katliam yapılmış, cesetlerden yayılan kokular Hülâgû'yu dahi şehirden uzaklaşmak zorunda bırakmıştır. Cami ve kütüphaneler tahrip edilmiş, kitaplar Dicle'ye atılmış, nehir günlerce mürekkep renginde akmıştır. Bu istilâ, sadece Bağdat için değil bütün İslâm dünyası için bir felâket olmuştur. Bu tarihten itibaren İslâm medeniyetinin duraklamaya ve gerilemeye başladığı görülür.

Hülâgû, kurultay tarafından kendisine verilen iki önemli görevi yerine getirdikten sonra yapacağı Suriye ve Mısır seferinin hazırlıklarını tamamlamak üzere ağırlıklarının bulunduğu Hemedan'a, oradan da Azerbaycan'a geçti; daha önce Boğatimur (Buka Timur) idaresindeki Moğol kuvvetleri de Kûfe, Vâsıt ve Basra şehirleriyle Hûzistan bölgesini ele geçirmişti. Hülâgû, Suriye seferi için gereken hazırlıkları tamamladıktan sonra Ketboğa Noyan idaresindeki öncü birliklerini gönderdi, kendisi de 12 Eylül 1259 tarihinde Tebriz'den hareket etti. Suriye şehirleri yaklaşan Moğol tehlikesine karşı ortak bir cephe oluşturamadı. Bu sebeple Urfa, Harran, Hama, Humus ve Dimaşk kısa zamanda Moğol kuvvetlerine teslim oldu. Bizzat Hülâgû tarafından idare edilen ve Ermeniler'le Haçlılar'ca da desteklenen kuvvetler Halep'i kuşattılar ve bir süre sonra ele geçirdiler. Halep'in arkasından da Antakya dolaylarındaki Hârim Kalesi düşürüldü.

Mengü Han'ın ölümü üzerine Kubilay ile Arıkboğa arasında başlayan büyük hanlık mücadelesi sebebiyle Karakorum'daki gelişmeleri yakından takip etmek isteyen Hülâgû, Suriye'deki Moğol kuvvetlerinin kumandasını Ketboğa Noyan'a bırakıp doğuya hareket etmişti. Ketboğa, bazı başarılar elde etmekle birlikte 3 Eylül 1260 tarihinde Filistin'de Aynicâlût'ta Memlük kuvvetlerine mağlûp oldu ve öldürüldü.

İslâm dünyasında büyük bir sevinç yaratan Memlükler'in bu zaferiyle Suriye, Mısır ve Mağrib Moğol istilâsından kurtarılmıştır. Moğollar bu savaştan sonra Suriye'yi istilâ amacıyla bir daha ciddi bir harekâta teşebbüs edemediler. Hülâgû'nun intikam almak amacıyla gönderdiği ordu Aralık 1260'ta Halep civarında çok sayıda müslümanı öldürdüyse de kısa sürede geri çekilmek zorunda kaldı.

Hülâgû 1260'tan sonra doğuda Çağatay, kuzeyde Altın Orda ve batıda Memlük devletleriyle sürekli şekilde mücadele etmiştir. Bu devletlerden Çağatay ve Altın Orda'nın Cengiz Han'ın oğul ve torunları tarafından kurulmuş olması dikkat çekicidir. Bu dönemde dikkat çeken diğer bir husus da Altın Orda-Memlük dostluğuna karşı oluşturulan İlhanlı-Bizans-Küçük Ermeni Krallığı-Fransa Krallığı-Haçlılar-papalık iş birliğidir. Hülâgû, Altın Orda Hükümdarı Berke Han ile yaptığı Terek Savaşı'nda ağır bir bozguna uğradı (Rebûlevvel 661/Ocak 1263). Bu iki kardeş devlet arasındaki mücadele Hülâgû'dan sonra İlhanlı tahtına çıkan hükümdarlar zamanında da devam etmiştir.

Anadolu 1243 Köseadağ Savaşı ile Moğol hâkimiyeti altına girmişti. Hülâgû'nun gelmesinden sonra buradaki Moğol baskısı daha da arttı. Hülâgû 1258 yılında Anadolu'yu, merkezi Konya ve Tokat olmak üzere II. İzzeddin Keykâvus ile IV. Rükneddin Kılıcarslan arasında taksim etti ve her iki sultanla ayrı ayrı antlaşmalar yaparak Anadolu'nun İlhanlı Devleti'ne ödediği vergiyi iki katına çıkardı. Hülâgû'nun oğullarından Yeşmut'un emrindeki kuvvetler de 658'de (1260) Meyyâfârikin'i işgal ederek el-Melikü'l-Kâmil Muhammed b. Şehâbeddin Muzaffer Gâzî'yi öldürüp Eyyûbîler'in Meyyâfârikin, Cebel ve Sincar koluna son verdiler (Reşîdüddin [nşr. Abdülkerim Alioğlu Alizâde], s. 77-78). Hülâgû'nun el-Melikü'l-Kâmil Muhammed'in şehid edilmesinden sonra sarra hastalığına yakalandığı ve ölünceye ka-

Hülâgû dönemine ait gümüş sikke (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Teşhir, nr. 2205)

Hülâgü
dönemine ait
altın sikke
(Yapı Kredi
Para
Koleksiyonu,
envanter
nr. 10284)

dar bu dertten kurtulamadığı söylenir (Abdüsselâm Abdülazîz Fehmî, s. 149).

Hülâgü 1254 ve 1255'te Büyük Han Mengü adına, 1256 yılında ise kendi adına para bastırmış ve kendi adını taşıyan paralara İslâm dünyasındaki geleneğe uygun olarak kelime-i tevhid koydurmuştur. Onun 1262 yılından itibaren imar faaliyetlerine ağırlık verdiği ve İran ile Azerbaycan'da birçok âbidevî eser yaptırdığı görülmektedir. Bunlar arasında Tebriz, Aladağ ve Merâğa'daki saraylarla Merâğa Rasathânesi, Hoy'daki Budist mâbedleri zikredilebilir.

19 Rebîülâhîr 663'te (8 Şubat 1265) Merâğa'da kırk sekiz yaşında ölen Hülâgü hazineleri için Şâhî adasında yaptırdığı kaleye defnedildi. Hülâgü'nun on iki karısı, on dört oğlu ve yedi kızı vardı. Ölüm haberinin duyulması üzerine tahtına büyük oğlu Abaka geçmiştir.

Hülâgü matematik, astroloji, astronomi ve kimya ile ilgilenmiş, ünlü bilgin Nasîrüddîn-i Tûsî'nin Merâğa'da bir rasathâne kurması için masraftan kaçınmamıştır. Posta teşkilâtını geliştirmiş ve böylece idaresi altındaki şehirler arasında ulaşım ve haberleşmeyi kolaylaştırmıştır. Cesur, kararlı, savaş taktiklerini iyi bilen, cömert, ulemâ ve filozofları koruyan bir hükümdar olarak tanınan Hülâgü, Nasîrüddîn-i Tûsî ile *Târih-i Cihângüşâ* adlı eserinde Cengiz Han ve haleflerinden bahseden Alâeddin Atâ Melik Cüveynî'yi himayesi altına almıştır. Kendisi Budist olmasına rağmen kaynaklarda hanımları arasında en itibarlısı olarak gösterilen Hristiyan Dokuz Hatun'un da tesiriyle onun devrinde Hristiyanlığın nüfuzu artmış, birçok kilise ve manastır yapılıırken bazı mescidler kiliseye çevrilmiş, müslümanlar zulüm, işkence ve katliama mâruz kalmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, II, 189-202; Cüveynî, *Târih-i Cihângüşâ*, I, 109, 144, 184-185, 194; II, 93; III, 89-90; a.e. (Öztürk), I-III, bk. İndeks; Ebül-Ferec, *Târih*, II, 553-584; a.mlf., *Târihu*

muhtaşari'd-düvel (nşr. A. Sâlihânî), Beyrut 1890, s. 276-285; Reşîdüddin, *Câmî'u'l-tevârih* (nşr. M. Quatremère), Paris 1836, s. 129-135, 143, 151, 199, 242, 297, 305, 417, 420; a.e. (nşr. Abdülkerîm Alioğlu Alizâde), Bakû 1957, III, bk. İndeks; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-aḥbâr* (nşr. Osman Turan), Ankara 1944, s. 36, 41-45, 49; Vassâf, *Târih*, Bombay 1852, V, 16-17; Mîrhând, *Ravzatü's-şafâ* (nşr. Abbas Zeryâb), Tahran, ts. (İntişârât-ı İlmî), s. 889-905; Hândmîr, *Ḥabîbü's-siyer*, III, 94-108; P. J. Hammer, *Geschichte das ist der Ilchane in Persien*, Darmstadt 1842, I, 79-81, 103, 146; B. C. de Vaux, *Les penseurs de l'Islam*, Paris 1921, tür.yer.; B. Spuler, *İran Moğolları* (trc. Cemal Köprülü), Ankara 1957, s. 59-65; Bahaeddin Ögel, *Sino Turcica*, Taipei 1964, s. 177-190; Reuven Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks: the Mamluk-Ilkhanid War: 1260-1281*, Cambridge 1996, bk. İndeks; a.mlf., "In the Aftermath of 'Ayn Jalut: the Beginning of the Mamluk-Ilkhanid Cold War", *Al-Masâq*, III, Leeds 1990, s. 1-22; J. A. Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khâns", *CHIr*, V, 340-355; *İran Moğolları ve Altın Paraları* (haz. Yapı Kredi Bankası), İstanbul 1977, s. 3-8; R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Atilla, Cengiz, Timur* (trc. Reşat Uzman), İstanbul 1980, s. 331-349; Abdüsselâm Abdülazîz Fehmî, *Târihu'd-devleti'l-Moğoliyye fi İran*, Kahire 1981, s. 108-150; Hasan İbrâhim, *İslâm Tarihi*, V, 189-198; Abbas İkbâl Âştîyânî, *Târih-i Moğol*, Tahran 1365, s. 164-199; Şîrin Beyânî, *Dîn u Devlet der İran-ı 'Ahd-i Moğol*, Tahran 1370, I, 345-357; P. Thorau, *The Lion of Egypt: Sultan Baybars I* (trc. P. M. Holt), New York 1992, bk. İndeks; P. M. Holt, *The Age of the Crusades: The Near East From the Eleventh Century to 1517*, New York 1992, s. 87-88, 93-94, 159-161, 174; Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I: Kuruluş Devri*, Kayseri 1994, s. 45-114; a.mlf., "Evolution ethnique en Asie occidentale au XIIIe siècle", *Mélanges offerts à Louis Bazin*, Paris 1992, s. 146-150; H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilası ve Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı: Cengiz ve Hülâgü Dönemleri 616-656/1219-1258* (doktora tezi, 1997, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 120-227; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1969, s. 24-36; J. Richard, "Une ambassa de Mongole à Paris en 1262", *Journal de savants*, Paris 1979, s. 300; Muhammad al-Faruque, "The Mongol Conquest of Baghdad: Medieval Accounts and Their Modern Assessments", *IQ*, XXXII/4 (1988), s. 194-206; W. Barthold, "Hülâgü", *IA*, V/1, s. 581-582; K. V. Zetterstéen, "Müsta'sım", a.e., VIII, 832; W. Barthold - [J. A. Boyle], "Hülâgü", *EP* (İng.), III, 569.

ABDÜLKADİR YUVALI

HÜLLE

(حلة)

Üç talâkla boşanmış bir kadının ayrıldığı kocasına tekrar dönebilmesi amacıyla bir başka erkekle evlenmesi.

Gerek İslâm'dan önceki Câhiliye döneminde gerekse İslâm'ın ilk yıllarında evlilik ve boşama konusunda bir sınırlama söz konusu olmadığı, bu durumun erkekler tarafından istismar edilip kadınların bundan büyük zarar gördüğü, talâkla ilgili hükümleri düzenleyen Bakara sûresindeki âyetlerin de (2/229-230) bu gelişmeler üzerine nâzil olduğu bilinmektedir. Bu âyetler erkeğin boşama hakkını üçle sınırlandırmakta ve üçüncü boşamadan sonra kadının başka bir erkekle yeni bir evlilik yapmadıkça ve bu evlilik de sona ermedikçe önceki kocasıyla tekrar evlenemeyeceğini hükme bağlamaktadır. Âyetin ifadesi, konuyla ilgili hadisler ve sahâbe uygulaması dikkate alındığında bu sürecin tabii bir şekilde işlemesi, yani üç talâkla boşanan bir kadının aynı erkekle evlenebilmesi için iddet bekledikten sonra bir başkasıyla sahih bir evlilik yapması, bu evliliğin de ölüm veya boşama ile sona ermesi ve tekrar iddet beklenmesi gerekmektedir. Ancak dinen doğru bulunmasa bile teamülde bu şartların sunî bir şekilde yerine getirilip kadını kocasına helâl kılmak amacıyla şekfî bir evliliğin yapıldığı da bilinmektedir. Bu tür evliliğe Türkçe'de hülle, Arapça fıkıh literatüründe *tahlîl* denilmektedir. "Helâl kılma" anlamı çerçevesinde oluşan bu adlandırmada, şüphesiz ki üç talâktan sonra taraflar arasında dönüşü olmayan bir ayrılığın ve bir evlenme yasağının doğması, ikinci evliliğin de bu yasağı kaldırma, haramı helâl yapma işlevini görmesi etkili olmuştur.

İslâm toplumunda hülle âdetinin dönem ve bölgelere göre farklılık göstererek belli ölçüde yaygınlaşmasında, yukarıdaki âyetin böyle bir imkândan söz etmiş olmasından ziyade Hz. Ömer devrinde başlayan "tek celsede üç talâk" hükmü ve uygulamasıyla klasik doktrindeki talâk telakkisinin, ayrıca muâmelât hukukunda ölçü alınan şekil ve lafız unsurunun yemin gibi talâk alanında da fazlaca işletilmesinin etkisi vardır. Hz. Ömer'in hilâfetine kadar kadının bir temizlik dönemi içerisinde yapılan talâklar sayısı ne olursa olsun bir talâk, yani eşlere tanınan üç defa boşanabilme hakkından sadece